

MOBILIZACIJA

U nedjelju 5. sudenoga 1944. opet je najavljen zbor poslije pučke mise. Zbor se redovito održavao pred kućom Mate Ćirlića, koja je tada služila kao osnovna škola. Na zboru je naredeno da se svi Drinovčani od osamnaest do pedeset godina u sljedeći četvrtak u osam sati prijave u Općini. Koja je bila svrha te naredbe, ne znam. Riječ mobilizacija nije uopće bila spomenuta. Rečeno je da će biti odgovoran pred zakonom tko god se ne prijavi.

Narod je, međutim, shvatio da se radi o mobilizaciji. Uznemireni radi toga, pravili su razne kombinacije i komentare. Puno ih je uznemirivako što je bojišnica bila tako blizu. Partizani su, naime, bili nekako postavljeni od Imotskog, preko Posušja, Vranića, Buhova i Kruševa. Mnogi su pretpostavljali da će biti upućeni na tu bojišnicu. Jedni su tvrdili da im se više ne ratuje, drugi da neće pucati na brata koji se nalazi na drugoj strani, a opet neki da bi trebalo nekako se probiti na drugu stranu. Uglavnom, svi su nešto planirali, a ništa nisu poduzimali.

Župljani su se nerado navraćali u župni ured. Glasnogovornik zbivanja u Drinovcima bila je Anđa Šimić Veronikina. Veronika i njezina kći Anđa prale su kućno i crkveno rublje. Kako mi se poslužitelj Boško Čerkez preplašio partizana i pobjegao kući, Anđa je posluživala u kući. Njezina je kuća bila sasvim blizu, pa je u njoj i spavala po noći. Čak i preko dana boravila je dulje kod svoje kuće. To je bilo privremeno rješenje dok ja pronađem stalnu posluhu.

Ja i moj pomoćnik fra Slobodan Lončar nerado smo izlazili iz kuće, osim po službenoj dužnosti. Nismo htjeli

dati povoda da se naši stavovi krivo tumače među narodom.

Stari fra Ciprijan Brkić zadovoljio se mojom tvrdnjom da će sve teći dobro i da se nema čega bojati.

Došao je neželjeni četvrtak. Taj dan došlo je na Općinu oko dvadeset ljudi da se prijave. Ostali su htjeli ostati nezapaženi, a, eto, odjedauput im se učinilo da su u ilegalnosti. Oni u Općini nisu javno reagirali na taj masovni neodziv. Manji broj njih bio je pozvan u vojsku. To su uglavnom bili oni koji se ne žele priključiti novom poretku, ali isto tako ne žele pokazati nikakvim znakom da su protiv te nove vlasti.

PJEGAVI TIFUS

Početak prosinca 1944. pojavio se u Drinovcima pjegavi tifus. Jedna zdravstvena ekipa, navodno iz Sarajeva, došla je ovamo. Ljudi iz ove ekipe strahovito su se uplašili. Pretpostavljali su da su došli u ustaški kraj i vjerovali da iza svakoga zaklona čeka netko da ih ubije. Došli su u župni stan. U tom trenutku nisam bio u kući - otišao sam opremiti bolesnika. Mog pomoćnika fra Slobodana molili su na svaki način da pođe s njima u selo u obilazak bolesnika. On ih je upozorio da će netko iz Odbora biti s njima i da im on ne treba. Kad je vidio da su oni uplašeni i da bi im, po njihovu mišljenju samo on mogao biti zaštita, pošao je s njima, iako je njihov strah bio stvarno bezrazložan. Tko ima u Drinovcima da bi im ugrozio živote? Ama baš nitko! Tko bi ih mogao uvjeriti u to? Opet nitko. Oni nisu svjesni da Drinovčani žive u strahu i da žele da ih svatko pusti na miru. Drinovčani opet nisu svjesni da ih se boje ovi iz zdravstvene ekipe koji su bili neizmjereno zahvalni mom pomoćniku jer su mislili da ih je on svojom nazočnošću zaštitio, barem djelomično, od pogibli.

Kakvo čudno stanje! Kakvi krivi pojmovi o stvarnosti! To su posljedice rata, lažne promidžbe i borbe za očuvanje golog života. Svakome se čini da je sa svih strana ugrožen. Svatko se bori za goli život, ali na različite načine. Čini mi se da Bog još čeka da ljudi u svojoj nemoći zatraže od njega "mir kojega ljudi ne mogu dati", pravdu koja je drukčija od ljudske, sreću koju treba u Boga isprositi obraćenjem.

Kad će to ljudi shvatiti?

KAPELAN - MUČENIK

Nakon kratkog kapelanovanja na Širkom Brijegu, u Drinovce je došao za župnog pomoćnika fra Slobodan Lončar. Kako sam mu se obradovao! Ta, on je mlad, zdrav, društven i poletan, a župa je i brojčano i prostorno velika. Odmah se pokazao sposobnim za sve pastoralne poslove i izrazio spremnost da u sljedeću nedjelju održi pučku misu.

Htio to ili ne htio, čovjek u prvom svom javnom nastupu dadne svoju legitimaciju. Tema prve njegove propovijedi bila je: "Naša legitimacija: Hrvat - katolik". Snažnim glasom sustavno je obrađivao tu temu. U povijesnom presjeku istaknuo je čvrstu povezanost hrvatstva i katoličanstva. Istaknuo je velike ličnosti, kojima je bila sveta i vjera i narod. Hrvati su dobili časni naslov: predziđe kršćanstva. Pradjedovi i djedovi borili su se i ginuli "za krst časni i slobodu zlatnu". U daljnjem izlaganju je poticao vjernike da budu dostojni nasljednici časnih djedova i pradjedova. Pri kraju propovijedi osvrnuo se na jedan neugodan doživljaj u Drinovcima. - Dok sam razgovarao - veli - sa skupinom ljudi, netko upozori: - Šuti sada, dok ovaj prođe. - A prošao je jedan Drinovčanin. Požalio se na to fra Slobodan da ima netko pred kim se mora šutjeti i izrazio želju da budu svi jedinstveni i složni.

Propovijed je bila zapažena i dobro primljena od puka.

Kratko vrijeme nakon toga došla je skupina ustaša, uhitila pet-šest osoba, većinom majki onih Drinovčana koji su nedavno otišli u partizane u Bijakovu. Uvjeravao sam ustaškog časnika da stari roditelji nisu ništa krivi i molio ga da ih pusti na slobodu. To su vrlo dobri vjernici.

Svaka bi majka od njih željela da joj je dijete uvijek na očima. Zar nije jasno da od majke nisu tražili dopuštenje da odu u Bijakovu. Moja uvjerenja nisu koristila. Odvedeni su u Jasenovac. Kad je za to doznao viši ustaški časnik Krešo Majić-Bašušić, on ih je pustio iz zatvora.

Sljedeće nedjelje, ne spominjući nikoga poimence, a imajući u vidu baš ove zatvorene, u župnim obavijestima preporučio sam puku da pomognu svakom tko je u nevolji. Tko nije u nevolji, ne treba mu pomoć, ali nitko ne može jamčiti da i on neće biti nekada u nevolji. Pomoći onome tko je u nevolji, velika je kršćanska dužnost.

Kad su došli partizani, fra Slobodan mi je priopćio namjeru da se želi nekako prebaciti na područje gdje njih nema. Rekao sam mu da ću ja ostati u Drinovcima, ma što se dogodilo sa mnom, jer treba netko ostati uz kršćanski puk i u zgodi i u nezgodi. Njemu sam rekao da se odluči onako kako smatra da je za njega najbolje. Pošao je u Grljeviće s namjerom da pođe dalje. Na putu u Grljeviće u Borajni su ga presreli partizani i naložili mu da se vrati u Drinovce, što je on i učinio.

Što se više približavala Nova godina, to je bilo sve napetije: zatvaranja, preslušavanja, sumnjičenja, bojazni i druge nezgode. Jednog dana dode neki čovjek iz Kamenica i želi vidjeti fra Slobodana. S fra Slobodanom je na hodniku ukratko završio razgovor. Fra Slobodan mi je, vrlo uznemiren, rekao da ovaj čovjek traži od njega da i njegova sina upiše u zeleni kadar. On nije imao nikakva pojma o tim zbivanjima, a eto onaj čovjek dolazi da mu upiše sina u zeleni kadar. Očito se radilo o podvali od strane partizanskih doušnika. To je na njega djelovalo vrlo mučno, i čudio se odakle to pada ljudima na pamet. Od samog početka izbjegavao je susret sa župljanima i molio me, jer ja poznam ljude, da ja u uredu obavljam poslove sa strankama. Želio je otkloniti svaku sumnju. Ja sam sa župljanima tako dobro stao -

barem mi se činilo - i nisam vjerovao da je itko tako zloban prema meni da bi mi mogao napakostiti. Ako bi netko i bio, ja bih barem znao prema komu moram biti suzdržan.

Neki su Drinovčani ilegalno prebjegli na Široki Brijeg. Porodila se misao u fra Slobodanu da bi i on prebjegao. Nisam htio krojiti sudbinu u tako presudnim časovima nikome - pogotovo ne njemu. Pričala mi je Anda Veronikina da ima neka veza po noći s ladom od Nove Mahale do Barana u Grudama. Od Barana - koliko se sjećam - veza je išla preko Kočerina na Široki Brijeg. Ne znam kakva je bila ta veza, samo se fra Slobodan nije nikada pokušao njome poslužiti. Smatrajući situaciju vrlo ozbiljnom, povučeno smo živjeli i nismo izlazili iz župnog stana osim u slučaju bolesnika, pokopa i slično.

***

U petak predvečer, 9. veljače 1945. došao je u župni stan terenski oficir Krešo Šimić i rekao nam da ima nalog za pretragu fra Slobodanove sobe. Nakon pretrage Krešo nam je priopćio da se večeras - po nalogu Ante Barbira - fra Slobodan ima sprovesti u Soviće Barbiru na preslušanje. Dva vojnika su već bili u kuhinji. Molio sam na svaki način Krešu da fra Slobodan ne ide po noći. Davao sam jamstvo svojom glavom da će on doći u Soviće sutra do osam sati. Krešo tvrdi da mu je nemoguće to učiniti. Kad sam vidio da fra Slobodan mora poći, onda sam zamolio Krešu da mi dopusti da i ja pođem do Barbira u Soviće, te da nam priključi ovoj dvojici nepoznatih vojnika i dvojicu Drinovčana iz terenske milicije. Krešo je to dopustio. Još sam ga zamolio da pismeno izvijesti Barbira o obavljenoj pretrazi fra Slobodanove sobe i o nalazu prigodom pretrage. Krešo je bez prigovora pristao i meni predao izvješće koje je glasilo:

- Družc Ante, obavio sam pretragu fra Slobodanove

sobe i nisam ništa našao, niti je meni išta poznato što bi ga kompromitiralo pred narodnom vlasti.

Razgovor s Krešom završio je oko sedam sati. On je tada predao fra Slobodana dvojici vojnika koji su već bili u kuhinji. Vojnicima smo ponudili večeru, a oni su ustvrdili da su već večerali, samo su uzeli ponudeno vino. Nas dvojica nismo ništa niti jeli, niti popili. Vojnici su dopustili fra Slobodanu da bez pratnje može poći na kat u svoju sobu da se presvuče. Nekoliko je puta izlazio iz kuhinje i ulazio, a vojnici nisu od toga pravili nikakvo pitanje. Tada je fra Slobodan imao zgodnu priliku da se izgubi u mraku i da se već tijekom noći nađe negdje gdje partizani još nisu bili došli. Ali, čovjek u velikoj nevolji teško nalazi razumna rješenja. Uspjeh bi bio vrlo vjerojatan, jer partizani su u to vrijeme u ovom predjelu po noći bili prikupljeni svi zajedno i zadovoljavali se s time da postave obrambenu stražu da ih tko ne bi napao.

Vojnicima se nije žurilo i mi smo pošli poslije devet sati. Kod Veronikine kuće pridružila su nam se dvojica Drinovčana iz terenske milicije. Fra Slobodan je bio vrlo potišten i šutljiv, upravo žutomodar u licu. Na putu u Soviće rekao mi je: - Gotov sam, ubit će me. Tješio sam ga i uvjeravao da je nemoguće da bude ubijen nevin čovjek. Još nisam čuo za pogibiju fratara na Širokom Brijegu. Istina, čuo sam da su neki svećenici u Dalmaciji poubijani, ali sam vjerovao da su poubijani u borbenom naletu, a ne nakon završene borbe.

Stigli smo u Soviće, u Vokića gostionicu. Dva Drinovčanina su se odmah vratili u Drinovce. Prostrana gostionica, slabo osvjetljena petrolejkom, bila je puna vojnika koji su bili iz istočne Hercegovine, barem u većini. To se vidjelo po odijelu i po govoru. Odmah sam pitao za Barbira, a odgovorili su mi da je on u Ružićima kod Čove. Dali su nam klupu da sjednemo. Čudno su nas promatrali, valjda radi habita, ali nitko s nama nije progovorio ni jedne riječi. Nakon kojih dva

sata zadržavanja vojnici su u tišini počeli izlaziti jedan po jedan. Bili su naoružani parabelama. Očito, mislili su da sam i ja lišen slobode. Posljednja dvojica imali su mitraljeze. Jedan od njih, srednjega stasa, ali jako razvijen, imao je oko trideset pet godina, strogo je naredio:

- Idemo! Da tko od vas ne pokuša bježati! I previše smo dobri! Vidite da od vas ne otkidujemo komadić po komadić mesa! Naprijed!

U koloni je bilo šezdesetak vojnika, naredanih jedan po jedan. Nas dvojica smo bili usporedno, a sa strane ona dva mitraljesca. U pozadini je bilo nekoliko konja i goveda. Kolona je sporo išla u smjeru Gruda u potpunoj tišini. Od vremena do vremena čuo bi se tihi glas: - Prenesi, tišina, prenesi, tišina... - Kad smo došli do Grgačevića u Sovićima, kolona se zaustavila. Uz vanjske stube u Grgačevića kuću uzišlo je nekoliko vojnika. Čuo se glas u sobi: - Ljudi, ja ne idem oдавде, ubijte me ovdje, ja ne idem.

Kad je čovjek izvučen na stube, opet se odupirao i govorio:

- Ljudi, ubijte me ovdje!

Tada su ga povukli za noge. Moglo se brojiti koliko je stuba po kucanju glave od svaku. On, Ikan Vlašić Grgačević, bio je uvršten u kolonu. To je otac moga kolege fra Vlade i o. Vlade, isusovca.

Nedaleko naprijed kolona se opet zaustavila i njoj se priključio Viktor Rogalja, učitelj u Sovićima. Kad smo došli u Grude, gotovo do u čaršiju, kolona je stala i ondje smo se, sjedeći na gornjem zidu, odmarali oko pola sata. Sada je već i nama i vojnicima bilo dopušteno zapaliti. Nakon pokreta vojnici su stalno pjevali sve do Čove u Ružićima: - Oj, Gatačko polje ravno..., nešto o dum Iliji, Od Imotskog do Mostara, neće bit' fratra ni oltara - i tko zna kakve još pjesme, a uvijek po istom, gatačkom napjevu. Dakle, od Gruda prema Ljubuškom zona je bila bezopasna. Kad smo došli do Čove, smjestili

su nas u jednu sobu na katu. Ondje je već bilo nekoliko pospanih vojnika. Dopustili su nam da sjednemo na neke škrinje. Pitam: - Je li tu Ante Barbir? Odgovore mi da nije.

Ondje smo ostali dok je svanulo.

Slijedila je pretraga. Nakon što su pretražili fra Slobodana, došao sam na red i ja. Upozoravam da nisam lišen slobode, da pretraga ne dolazi u obzir. Komandant bataljuna (valjda IV. bataljun) začuđeno je pitao:

- Pa odakle ti ovdje? - Ja sam župnik fra Slobodanov. Živimo u istoj kući i pošao sam s njim u namjeri da vidim Antu Barbira. Rečeno nam je da je ovdje.

- Tko ti je dopustio da ideš s njim?

- Dopustio mi je terenski oficir Krešo Šimić.

- Boga vam vašega, svi ste vi ustaše! Da si se uputio u Drinovce, i to najbližim putem i da se nigdje nisi obazreo - oštro je nagalamio na me.

Vidio sam da dalje neću moći.

- Onda, molim vas da mi dadnete propusnicu.

- Ne treba propusnica! Kaži da si bio kod nas! - završio je komandant.

Krešino pismo predao sam Slobodanu, a on ga je stavio u brežijar. Ništa mi nije preostalo nego da se pozdravim s fra Slobodanom i produžim preko Ružića u Drinovce. Vojnici su se već svrstavali za pokret, a iz njihova razgovora shvatio sam da idu u Ljubuški, s njima i fra Slobodan. Nisam ni slutio da je ovo naš posljednji pozdrav.

Putovati bez propusnice bilo je sumnjivo, zabranjeno i kažnjivo. Sve je to bilo poznato i ovome komandantu bataljuna. Zašto mi ne da propusnice? Nekako mi se usjeklo u glavu da ću biti ubijen iz busije. Eto, to bi bio - čini mi se - razlog zbog čega mi nije data propusnica. Što sam se više primicao Drinovcima, to sam se manje bojao likvidacije. Stalno mi je pred očima lebdila slika mog rastanka s fra Slobodanom i njegova tvrdnja: - Gotov sam! Ubit će me!

Mozak je čudovišni ekran. U isto vrijeme vidim onog vojnika sa strojnicom u Sovićima i kao da čujem njegov glas: - I previše smo dobri..., pa Barbir, izvješće Kreše Šimića, pa Rogulja, pa glas Ikana Vlašića: - Ubijte me ovdje... kuckanje Ikanove glave o stube... Zašto bez propusnice? Kamo sve ovo vodi? Prosudivanje mi je zastajalo. Mozak ne niče sliku jednu za drugom, nego sve najedanput.

Iako sam bio gladan, glad nisam osjećao. Nenaspavan, ta putovao sam cijelu noć, nisam osjećao pospanost. Nisam osjećao ni umor, samo sam teško koračao naprijed. Primijetio sam da sam kojiput zastao nasred puta i, kao da sam se probudio, krenuo opet naprijed. Čini mi se da nisam nikoga sreo na putu. Je li moguće? Možda sam i sreo, ali nemam u sjećanju ni jednog susreta.

Što je sa Širokim Brijegom? Što je s fratrima na Širokom Brijegu? Fra Slobodan ode u Ljubuški. Kako će izdržati umoran, uplašen, gladan, bez prostirača i pokrivača na ovakvoj studeni? Zar je to zaslužio? Što je on kome kriv? Koliko će ostati u Ljubuškom...? Napatit će se, znam, ali, da bi i glavu izgubio, ta crna slutnja nije mi mogla u glavu. Kako ne imadoh prilike razgovarati s Barbirom? Činilo mi se da bih ga uvjerio da nije ništa kriv i da bih ga izvukao iz zatvora. A sad je sve nejasno. Fra Slobodanove slutnje možda su stvarnije nego moje nade? Kako doći u Drinovec bez fra Slobodana? Sutra je nedjelja. Kako ću održati pučku misu? Što ću im reći na njihove upite? Što ću poduzeti da pomognem fra Slobodanu?

U takvim nevoljama vukao sam nogu za nogom i stigao u Drinovec.

Osvanula je nedjelja. Čini mi se da sam umorniji nego jučer. Ne mogu srediti misli. U velikoj tjeskobi čovjeku se ne propovijeda, ne naučava, nego se u tišini osluškuje glas Gospodnji. U nemoći očekuje se utjeha, rađaju se nade. Nisam ni propovijedao. Za vrijeme

mise ne čuje se kašljanje, ne čuje se žamor: da nije svečana, onda bi bila grobna tišina. Poslije mise nitko mi ne dosaduje, nitko me ništa ne pita. Pogledi bježe od susreta očiju.

Čvrsto odlučujem da ću učiniti sve što je moguće da fra Slobodan izađe što prije iz zatvora. Priželjkujem da Barbir dođe u Drinovec, ali ga nema. U ponedjeljak vidim Marka Šoljića, oficira OZN-e i borca iz španjolskog rata. Iskoristim priliku da razgovaram s njim u četiri oka: sreli smo se na cesti između Općine i Čirlića škole.

- Marko - velim - moj pomoćnik fra Slobodan odveden je u Ljubuški u zatvor. Svjestan sam da nije nikome ništa kriv. Koliko on mora patiti na ovakome ledu u zatvoru! Molim Vas, ja vjerujem da to Vi možete učiniti, da ga pustite iz zatvora. Ja odgovaram svojom glavom da nije ništa kriv. On je ovdje nedavno došao, a nema ni s kim kakva poznanstva ni veze. Molim Vas...-

- Znaš što, fratre, da bi sačuvao glavu, ja ti savjetujem da se držiš čvrsto oltara, da se ne baviš politikom, pa ni našom, i da se ni za koga ne zauzimaš. Što ti znaš što se iza tvojih leđa događa?

- Pa ja živim s njim u istoj kući. Uvijek smo zajedno. On nije ništa kriv...

- Rekao sam ti: ti ne znaš što se iza leđa događa. Ti nemaš četiri oka... Ti ne znaš...

Marka sam u početku krivo shvatio. Mislio sam da mi samo onemogućava intervenciju. Ubrzo sam shvatio da mi je govorio prijateljski, a ako ne prijateljski, a onda ljudski. On je već znao da je Slobodan mrtav, pa je svako moje zalaganje postalo suvišno. Nije mi kazao za fra Slobodanovu smrt jer bi to bilo protiv njihove taktike. Ta, nigdje se nije - za dugo vremena - glasno govorilo o njegovoj smrti, nego se samo šaputalo. Kad bi govorili javno o njegovoj smrti, onda bi tu njegovu smrt trebalo i pravdati.

Sljedećeg dana, u utorak, sreo sam mog školskog kolegu Rexa Nuića, pravnika. Kolega ima izvjesnu reputaciju u partizana, jer je bio poznat kao liječnik na Sveučilištu u Zagrebu. Mislio je da će teći med i mlijeko kad Staljin bude svima "čaća". Gruba stvarnost, koju je proživljavao, duboko ga je pekla, ali je vjerovao da je to revolucija i da će ubrzo sve biti dobro. Bio je u Ljubuškom, valjda u prosvjetnoj službi. Izložio sam mu svoju zabrinutost za fra Slobodana i želju da odem u Ljubuški, da mu odnesem nešto rublja i hrane i da vidim Barbira. Tada nije bilo nikakvih prijevoznih sredstava prema Ljubuškom, posebno ne za fratra. Rex, čovjek koji bi se rado žrtvovao, a posebno za svoga kolegu, našao je način za odlazak u Ljubuški. Uzeo je zaprežna kola od svoga brata, a kočijaš je bio njegov bratić Stipe. Da bi meni pomogao, koliko je to moguće, pošao je i on sa mnom. Put je bio vrlo dug i naporan, ali smo ipak predvečer stigli na Humac. Namjeravali samo prenoćiti u samostanu.

Kako se teško doima ta ruševina! Novo krilo samostana je izgorjelo, a ostali dio napušten i prazan, u neredu. Ugasio se život gdje je sve vrelo kao u košnici. Nadali smo se da ćemo u podrumu izgorjelog dijela naći fra Vida Čuljka, jedinog člana ove velike obitelji. U podrumu, kod nekog štednjaka, našli smo neku sredovječnu ženu. Ona bi kojiput štogod skuhalo fra Vidu. Fra Vid nije bio kod kuće, niti se znalo kada će doći niti gdje se nalazi. Teško se u tim opustošenim zidinama zadržati i nekoliko minuta, a kamoli prenoćiti. Kad se izmjenjuju dojmovi: nekada i sada, onda je teško izdržati. Slično je kao kad se u tišini napušta skupna grobnica u kojoj ostaje dragi pokojnik.

Rex i ja smo se dogovorili da počemo prenoćiti u našeg prijatelja Mirka Tomića. Mirko nas je rado primio, iako je u ono vrijeme bilo upravo junaštvo i pružiti ruku fratru, a pogotovu primiti ga na noćenje. Obojica smo spavali - bolje rečeno, ležali - u jednom krevetu.

Sljedećeg jutra, zamoljen od časnih sestara, pošao sam s Rexom da održim u njih misu i da konzumiram preostale posvećene hostije. Sestre su još uvijek imale jedan manji dio svoje zgrade, a u ostalim dijelovima samostana bila je vojska. Nakon mise, na donjem hodniku nas je presreo Dušan Mandrapa, oficir OZN-e rodom iz Čapljinac. Oštrim glasom upitao je Rexa što ja radim ovdje. Rex mu je objasnio, a on mu je rekao da to smatra suvišnim i upozorio nas da više ne treba dolaziti. Sva je sreća što je Rex imao petokraku na kapi, a poznavao se s Dušanom.

Kad smo išli kroz Ljubuški, nekako su nas čudno promatrali, a čulo se i koji put: - Vidi, zar ih još ima?!

Kad smo prošli kraj kotarskog zatvora, bilo nam je jasno da nas stražar neće pustiti da uđemo. Negdje iznad pošte, kojih stotinjak metara, bila je neugledna kancelarija u kojoj je radio Rex. Iz kancelarije Rex telefonski zatraži upravu zatvora. Na telefonu se javi Ćazim Dizdarević, a Rex meni predadne slušalicu.

- Ovdje Ćazim. Tko je tamo?

Predstavim se i nastavim:

- Moj pomoćnik, fra Slobodan Lončar, kod vas je u zatvoru. Molim vas, biste li mi dopustili da ga vidim.

- Ne može! - čuje se odgovor s onu stranu slušalice.

- Molim vas, bih li mu mogao predati nešto rublja i hrane?

- On kod nas ima sve, i ne treba mu ništa.

Slušalica je pala. Na ponovni poziv nitko se ne javlja.

U međuvremenu smo doznali da me je prošle noći vojska tražila u samostanu. Čini se da je Rexu bilo jasnije nego meni da bi bilo vrlo opasno ako bih se ja zadržavao u Ljubuškom. Predložio mi je da pođem što prije kući istim zaprežnim kolima kojima smo i došli. Njegova nesebična briga za me potakla ga je da i on sa mnom pođe u Drinovec. Da bismo bili sigurniji na putovanju, uzeo je jednoga stražara iz Ljubuškog da ide s nama. Stražar Franjo Pandžić Jozin bio je u

vojničkoj uniformi, s puškom o ramenu, a Rex kapu s petokrakom. Na putu do Klobuka nitko nas nije zadržavao. U Klobuku smo bili pred zalazak sunca. Sreli smo četvu vojnika koji su išli slobodnim korakom u dvoredu. Na odstojanju kojih dvadeset metara čuo se oštar vojnički glas:

- Stoj!

- Stali smo - poviče Rex povišenim glasom.

- Jedan naprijed, ostali stoj!

Rex pristupi bliže i rekne:

- Sprovednik, stražar i župnik iz Drinovaca!

Bez ijedne riječi mi smo produžili dalje. Isti se slučaj ponovio i u Jakšenici u Tihaljini. Na daljnjem putu do Drinovaca činilo se da su se konji više untorili nego mi. Išli su sporo, a nama je bilo vrlo dosadno. Ne sjećam se da smo na putu razgovarali bilo o čemu, tim više što nas je bilo četvorica. Dobro je jednom zgodom rekao Rex:

- Došlo je vrijeme, da se više ne kaže: Što ja znam što tko misli, nego - Što ja znam što ja mislim!

Stražar je otišao svojoj kući, Stipe kolima svojoj, a Rex i ja ostali smo u župnome stanu.

Osjećao sam se zadovoljnijim, jer sam učinio sve što sam mogao, iako moj trud nije donio željenoga ploda. Neću nikada zaboraviti Rexovu spremnost da pomogne. Ma koliko bilo nezgodno i pozdraviti fratra, Rex je daleko više učinio: izvrtao se očitoj pogibelji da suraduje i pomaže žive koji se solidariziraju s mrtvima braćom i oplakuju ih.

Rexu hvala, a Slobodanu pokoj vječni!

TRAGEDIJA BRAĆE

Kratkotrajni upad ustaša do Vitine, Ljubuškog i Čapljine svršetkom siječnja i uzmak početkom veljače 1945. u Drinovcima nije imao naročitih vidnih posljedica. Sve se to osjetilo samo u napetijem i budnijem držanju partizana, a porasla je i nada nekih Drinovčana da će doći ustaše i u Drinovce. Oni koji su se ponadali ustašama, ubrzo su izgubili i tu nadu.

Od 3. veljače sve se više čula pucnjava iz smjera Širokog Brijega. Topovi, bacači, mitraljezi, jednako i po danu i po noći, nemilice su sipali razornu vatru. Već 7. veljače pronijele su se vijesti da je pao Široki Brijeg. Te su vijesti bile neprovjerene i malo tko je u njih vjerovao. 8. veljače vijesti o padu Širokog Brijega bile su sve češće, a i uvjerljivije. 9. veljače već je izgledalo da pucnjava jenjava i kao da se odmiče od Širokog Brijega prema Mostaru.

9. veljače uvečer počela je Kalvarija moga pomoćnika fra Slobodana. Nakon pretrage sobe, lišenja slobode, noćnog putovanja preko Sovića do Čove u Ružićima i putovanja u Ljubuški 10. veljače izjutra, tu je, ni četrdeset osam sati nakon dolaska bio strijeljan. Pojednosti o njegovu stradanju malo su poznate. Znam da mu je jedan fratar (fra Janko) dao odriješnje uz prethodno upozorenje da se pokaje. Odriješnje je bilo kroz zatvorena vrata. Možda ni dvadeset četiri sata prije strijeljanja bio je šamaran.

Sad mi je jasno zašto mi je Ćazim Dizdarević preko telefona odgovorio da ne treba fra Slobodanu ni rublje ni hrana, da on ima sve. Tada je fra Slobodan već bio mrtav.

Tih dana dobio sam "Slobodnu Dalmaciju". Jedan dulji članak pisao je uglavnom o hercegovačkim fratrima. Tvrdi se da je oslobođen Široki Brijeg, da su fratri pucali i borili se u redovima neprijatelja naroda i da su dobili zasluženu plaću. Piše i o nekim drugim fratrima. Za fra Slobodana stoji da je išao na noćne sastanke sa škriparima, te da se presvlačio u ženske haljine i prevodio škripare na Široki Brijeg. Koliko riječi, toliko laži! Nigdje ne piše da je netko od fratara ubijen, samo stoji da su dobili zasluženu plaću. K tome piše za one koji još nisu u rukama narodne vlasti da će i oni dobiti zasluženu plaću i da će im narod suditi.

Narod je ubrzo doznao za sudbinu fratara. Duboko potresen zbog te tragedije ujedno je strepio za sudbinu nas malo koji smo još u životu. U svakom susretu sa mnogim ljudi su izricali žaljenje i tugu, a ženske su i plakale. Često su spominjali pokojnog fra Slobodana i plakali, pitali za pojedine fratre jesu li živi ili mrtvi. Posebno je rodbina svećenika, koji su bili iz Drinovaca, dolazila i pitala za sudbinu svojih. Bio sam sretan kad sam za kojega od njih mogao reći da je živ.

Jednog jutra fra Ciprijan me upita što će biti s nama i izriče bojazan da ćemo i mi biti ubijeni. Razuvjeravao sam ga u tome koliko sam bolje mogao. Kažem mu da je on starac i da njemu neće nitko ugroziti život, a on odmah nabraja starce na Širokom Brijegu koji su poubijani. Razjašnjavam mu da je taj val prošao, pa kad nas nisu već ubili, da nas neće ni ubiti.

Nadam se da sam mu barem malo ublažio bojazan.

Pomisao na nedavnu prošlost duboko me žalosti, a pomisao na budućnost uznemiruje. Duboka rana koja krvari. Ipak, čovjek ne može sebi dopustiti pomisao na potpuno uništenje. Hrabri me prošlost: fratri su stradali i izdržali i za vrijeme turskoga zuluma. Hrabri me vjera u Božju providnost. Pada mi na pamet prizor u ladici za oluje: - Malovjerni, zašto ste posumnjali?!

Fra Ratimir Kordić

FRATAR
NARODNI NEPRIJATELJ

DOŽIVLJAJI I SJEĆANJA

K. KREŠIMIR

Zagreb, 1995.